

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**SENIOR CERTIFICATE/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE**

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2020

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 70

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 8.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandamu uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandamu uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musu u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatiso nga nda ha musu vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa.)
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatiso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibvedzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tangedzea.
- Kha mbudziso dzo vuleaho, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/Thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza tea u avhelwa phindulo dzi todaho NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/Thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musu phindulo ya ipfi lithihi yo lavhelelwa, hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga; tenda fhedzi ipfi lo lavhelelwaho la talelwa kana lo sumbedzwa.
- Musu mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nnzhi dzo nekudzwa, kha vha make fhedzi mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tangedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA THALUTSHEDZO NA U PFESESA

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 Ndi u toḡou pfa vhabvumbi vha mutsho vha tshi amba zwine mutsho wa khou vha ḡisela zwone.√ (1)
- 1.2 Ndi musi vhabvumbi vha mutsho vho bvumba uri hu ḡo vha na gomelelo.√ (1)
- 1.3
- Ndi u humbula nga ha thakha yavho.
  - Ndi u humbula nga ha tshelede nnzhi ya u renga furu/zwiliwa zwa zwifuwo/thakha yavho.
  - Ndi u humbula nga ha ndozwo ine vha ḡo ḡangana nayo.
  - Ndi u humbula nga ha gomelelo.
- [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.] √√√ (3)
- 1.4
- Vho Khodeli vho mbo ḡi thoma u rengisa thakha yavho.
  - Vho ḡhavha zwiḡwe zwifuwo vha tshi rengisa ḡama yazwo.
- [Zwivhili zwi pfalaho.]√√ (2)
- 1.5 Liambe/ḡidioma ḡi ḡi sumbedza uri shangoni ḡa Gombame ho vha hu na ḡdala/gomelelo√ ḡauri na zwiliḡwa zwi re masimuni zwo vha zwo no fa, √ hu tshi katelwa na zwifuwo zwa vhathu, vhashumi na vhone ngei masimuni vho fhelelwa nga mishumo. √
- [Maraga 1 ya ḡalutshedzo ya ḡiambele, na 2 dza mbuno mbili.] (3)
- 1.6 Mulaedza ndi wa uri arali vhadzulapo vha anḡana/farisana/thusana, vha nga kona u tandulula thaidzo/khaedu ye/dze vha livhana nayo/nadzo.√√ (2)
- 1.7
- Khaedu ndi ya u ḡiwa/shushedzwa/ofha phukha dza ḡaka.√
  - U farwa nga malwadze sa izwi vha tshi khou sielisana maḡi na zwipuka.√ (2)
- 1.8 A/gomelelo ḡihulu.√ (1)
- 1.9
- Ndi nge vha ramba tshivhidzo vha langana u bwa maḡi.
  - Ndi nge vha humbela thuso kha muvhuso ya u ḡisa maḡi.
  - Muvhuso wo bwa maḡi.
- [Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

1.10 Ee, ndi a tendelana nae.

- Arali lushaka lwo rangwa phanda nga khosi ya mbonelaphanda, zwivhuya zwi a konadzea/bvelela.
- Muvhuso u dzhenelela musi vhatu vha tshi ita maanda nga u pfana.
- Nga pfano, zwothe zwi a konadzea.

[Arali mulingiwa a da na kuhumbulele kwo fhambanaho na ukwu, kha zwi toliwe]

[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho.] √√√ (3)

1.11 Ee, ndi vhona thaidzo yo tandululea.

- Maḍi o fhedza o wanala.
- Zwifuwo na zwone zwo tshila.
- Zwiliḱwa zwo kona u aluwa ha vha na khaḱo
- Mishumo ye ya vha yo fhela yo vuwa hafhu.

[Arali mulingiwa a da na kuhumbulele kwo fhambanaho na ukwu, kha zwi toliwe]

[Kana zwiḱwevho zwiraru zwi pfallaho.] √√√ (3)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.12 Muoli u khou ri tanela nyimele ya gomelelo/u shaea ha maḍi/ngauri kha tshifanyiso hu vḱonala vhatu vhanzhi vho lindela u ka maḍi nga zwigubu.√ (2)

1.13 Vhudipfi ndi ha u hanganea/u sa takala/ngauri vha sumbedza vha si na maḍi miḱini yavho vha tshi tou a kuvhanganela vha a ka fhethu huthihi.√

KANA

Vhudipfi havho ndi ha u takala,√ngauri muvhuso wo vha ḱisela maḍi ane vha khou a ka thanngeni.√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA B

1.14 Vhuvhili ha izwi zwibveledzwa zwi bvisela khagala vuhali ha gomelelo kana thahelero ya maḍi. Fhedzi TSHIBVELEDZWA TSHA A tsho bvisela khagala thasululo i fushaho, ngeno itsho tsha B tsho sia vhavhali muyani ngauri a ri vhoni thasululo/u guma/u fhela ha thaidzo.

[Maraga 1 kha vhushaka vhu fanaho, na 2 kha phambano.] √√√ (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU

Ndila ya u maka manweledzo:

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
  - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
  - Maraga 3 ndi dza luambo.
  - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
  - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
  - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 1–5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
  - Vhamaki vha tea u khwaṭhisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
  - Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwaho tsho khakhea. Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re nṭha ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo maṭwe a manweledzo o salaho.

NO.	KHOUTHESHENI	NO.	MBUNO
1	'Ndi zwa ndeme uri muthu a thathuvhiwe maṭo nga dokotela u itela u divha nyimele ya maṭo awe.'	1	Muthu kha dzulele u thathuvhiwa maṭo.
2	'Muthu u tea u la zwiliwa zwi re na miroho khathihi na mitshelo, a fhungudza zwiliwa zwo dalaho mapfura u itela mutakalo wa maṭo.'	2	Kha ri lese zwiliwa zwi re na miroho na mitshelo.
3	'Muvhili wo kalulaho u vhangal malwadze, muthu kha lilele u vha na tshileme tsho teaho uri zwi sa do mu vhangela vhulwadze ha swigiri vhune ha kwama maṭo.'	3	Kha ri lange tshileme tsha mivhili yashu.
4	'Muthu u tea u thogomela mutakalo wa maṭo awe nga u ambara mangilasi a u thivhela tshedza tsha khomphyutha khathihi na u awedza maṭo arali o shumiseswa.'	4	Kha ri ambare mangilasi musi ri tshi shumisa khomphyutha.
5	'Muthu kha diilise kha u shumisa fola saizwi li tshi ita uri tsinga na misipha ya maṭo i aluwe nga u tavhanya.'	5	Kha ri litshe u daha/u dahesa fola.
6	'Musi divha li tshi fhisesa muthu kha ambare mangilasi a divha kana muṇadzi wo lugelaho u thivhela divha kha maṭo.'	6	Kha ri ambare mangilasi a divha na muṇadzi.
7	'Muthu kha vhe na ndivho ya divhazwakale ya lushaka lwa have ngauri maṭwe malwadze a maṭo a bva tsikoni o dzhielwa u bva kha lutsinga lwa lushaka lwonolwo.'	7	Ndi zwa ndeme u vha na ndivho ya divhazwakale ya lushaka lwa hau zwi tshi kwama maṭo.

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA C

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

Muthu kha thathuvhiwe maṭo nga dokotela, a dovhe a le zwiliwa zwi re na miroho na mitshelo ngauri zwi nea mutakalo wa maṭo. Muvhili wo kalulaho u vhangal vhulwadze ha swigiri vhune ha kwama maṭo. Hu ambariwe mangilasi u thivhela tshedza tsha khomphyutha tshine tsha netisa maṭo. Muthu kha diilise u daha fola, li a vhaisa tsinga na misipha zwa maṭo. Muthu kha ambare mangilasi a divha na muṇadzi u tsireledza maṭo kha divha. Muthu kha vhe na ndivho ya divhazwakale ya lushaka lwa have zwi tshi kwama malwadze a maṭo.

[Maipfi a 91]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u tola/maka

- Mupeleto:
  - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nda ha musu vhukhaki uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
  - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho, vhukhaki ha mupeleto vhu tea u newa ndatso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
  - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone, nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangananedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHAD

- 3.1 - Ndi ngade ya maluvha o nakesaho.
 - Ndi khephusheni/ fonto khulwane.
 - Ndi mbonalo ya vhupo/fhethu hone hune.
 - Nga tshifanyiso.
 - Miri
 [Zwivhili fhedzi zwi tendiseaho.]√√ (2)
- 3.2 - Li ri disela tshifanyiso tsha uri a hu na muthu a sa funi fhethu/mudi/haya havhudi.√√ (2)
- 3.3 Tshilogeni itshi tsho tea ngauri vhane vha do vhona ngade iyi yo nakaho i do takadza /kunga/kwengweledza maṭo avho,√ngauralo vha do takalela u vha nayo midini yavho.√ (2)
- 3.4 C/limethafore. (1)
- 3.5 - Mukungedzeli o shumisa luambo kana thekheniki ya u fhuredzela. √
 - Ngauri mushumelwa ha ti mutengo, a no ta ndi mushumeli. √
 - A si vhathu vhothe vhane vha do ditela mitengo, hu do ta vhafumi vho vhaledzaho fhedzi. √
- [Maraga 1 ya thekheniki, na 2 dza mbuno.] (3)

[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E**

- 4.1 Muoli u khou isa muedza wa uri arali nwana o ita zwivhuya u tea u takadziwa/u pembelwa nae/u funiwa/u livhuwiwa/u itelwa phathi/munya ✓✓ (2)
- 4.2 Kha FUREME ya 1 makhulu na muduhulu vha khou amba nga zwifhatuwo, ✓ ngeno kha FUREME ya 3 makhulu na muduhulu vuvhili havho vho lavhelesa muthusi vhunga vho lavhelela tshinwiwa tsha thosithi tshe a fara. ✓
- [Na zwiñwe zwi pfalaho.] (2)
- 4.3 C/A na B. ✓ (1)
- 4.4 Nwana u sumbedza o takala. ✓ Ndi ngauri o iswa fhethu ha u dimvumvusa na u itelwa thositi ya u takalela mvelelo dzawe. ✓ (2)
- 4.5 - Zwi nga ita uri uyu nwana a vhale o diimisela lwa tshothe.
 - Zwi nga mu ita uri a lilele u sa shonisa makhulu wawe kha zwa pfunzo dzawe.
 - Zwi nga mu fha dzangalelo la u funesa makhulu wawe.
 - Khae hu nga tavhea dzema la uri vathu vho tea u farana/livhuwana/tutuwedzana musi vho ita zwivhuya.
- [Na zwiñwevho zwiraru zwi pfalaho.] ✓✓✓ (3)
 [10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F**

- 5.1 Mbala! ✓ Ro swika Durban li tshi tou mbala! ✓ (2)
- 5.2 Dangani. ✓ Ndo tokola vhutoko dangani. ✓ (2)
- 5.3 Dzwalaho. ✓ Kholomo yo dzwalaho mulovha ndi yanga. ✓ (2)
- 5.4 Namana dzo rinwa madzina nga Mamvivhi/Namana dzo rinwa nga Mamvivhi madzina/Namana madzina dzo rinwa nga Mamvivhi/ Namana madzina o rina Mamvivhi. ✓ (1)
- 5.5 O a takalela/o vha o takala/o takala/a ri a do mu fha mutakalo wavhudi. ✓ (1)
- 5.6 Ndo tou vhusiku sala nduni nda fhirela vathu vhothe u swika tshikoloni mulovha. ✓✓ (2)
 [10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70